

EWOLUCJA PRZESZKÓD POKREWIEŃSTW I POWINOWACTWA W PRAWIE KANONICZNYM I ŚWIECKIM – OD PRAWA BIBLIJNEGO I RZYMSKIEGO DO POCZĄTKÓW XX WIEKU

Słowa kluczowe: prawo kanoniczne, prawo rodzinne, małżeństwo, pokrewieństwo, powinowactwo, genealogia

Key words: canon law, family law, marriage, consanguinity, affinity, genealogy

Schlüsselworte: Kirchenrecht, Familienrecht, Ehe, Verwandtschaft, Affinität, Genealogie

PODSTAWOWE POJĘCIA ZWIĄZANE Z POKREWIEŃSTWEM I POWINOWACTWEM

Małżeństwo jest jedną z najstarszych i najważniejszych instytucji życia społecznego. Równocześnie we wszystkich systemach prawnych świata naturalne prawo do zawarcia małżeństwa ulega pewnym ograniczeniom. Ograniczenia te mogą być mniej lub bardziej liczne, mogą mieć różny zakres oraz różne uzasadnienie. Zakazy tego typu stanowią przeszkodę do ważnego zawarcia małżeństwa, stąd określa się je również terminem „przeszkody małżeńskie”. Do takich zakazów bez wątpienia należą reguły zabraniające małżeństw pomiędzy członkami najbliższej rodziny, czyli krewnymi i powinowatymi.

Terminy „pokrewieństwo” i „powinowactwo” stanowią przedmiot zainteresowań wielu dziedzin nauki, przede wszystkim genealogii, socjologii, etnologii i prawa. Wynika z tego różne rozumienie tych terminów, szczególnie na gruncie etnologii, operującej pojęciami „pokrewieństwo biologiczne” i „pokrewieństwo społeczne”¹. Zawsze jednak termin ten odnosi się do pewnego systemu związków międzyludzkich i grupowych charakteryzujących się skończonym (czyli mającym nieprzekraczalne granice) stosowaniem terminów pokrewieństwa². Terminy pokrewieństwa, czyli określenia „brat”, „matka”, „wuj”, itp. są często znakami odległości genealogicznej, ale przede wszystkim odległości społecznej, w tym także odległości w dopuszczalnej przestrzeni doboru małżeńskiego. Etnolodzy podkreślają także, że w niektórych społecznościach określenie „pokrewieństwo” jest używane na ozna-

* Ks. Marek Woźnicki, ur. 1985, doktorant na Wydziale Prawa Kanonicznego Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa.

¹ S. Szykiewicz, *Pokrewieństwo – Studium etnologiczne*, Warszawa 1992, s. 41–51.

² Tamże, s. 82.

czenie związku wynikającego ze wspólnoty zamieszkania, dóbr gospodarczych, pracy i posiłków³.

Jednakże w większości systemów prawnych znaczenie terminów „pokrewieństwo” i „powinowactwo” wywodzi się z genealogii. W tym znaczeniu pokrewieństwo (*consanguinitas*) oznacza stosunek wynikający z pochodzenia od wspólnego przodka. Pokrewieństwo w linii prostej (*linea recta*) zachodzi wtedy, gdy mamy do czynienia z istnieniem filiacji, czyli stosunku genealogicznego pomiędzy kilkoma osobami, które pochodzą bezpośrednio jedna od drugiej (dziadek, syn, wnuk). Mówimy przy tym, że ojciec, dziadek, pradziadek, itd., to nasi krewni wstępní (*ascendentes*), gdyż przy ich poszukiwaniu „pniemy się w górę” linii pokrewieństwa. Z kolei syn, wnuk, prawnuk, itd., są krewnymi zstępnymi (*descendentes*). Natomiast jeżeli dane osoby mają wspólnego przodka, ale nie zachodzi pomiędzy nimi stosunek filiacji, mówimy wówczas o linii bocznej (*linea collateralis* albo *obliqua, transversa*).

Z kolei powinowactwo (*affinitas*) jest wynikiem małżeństwa i oznacza stosunek jednego małżonka do krewnych drugiego małżonka, zatem również można mówić o powinowactwie w linii prostej (relacja zięć – teściowa, ojczym – pasierbica) oraz w linii bocznej (np. powinowactwo z siostrą żony – szwagierką)⁴.

Z zagadnieniem pokrewieństwa i powinowactwa wiąże się kwestia sposobu liczenia odległości pomiędzy poszczególnymi krewnymi czy powinowatymi, czyli określanie stopnia pokrewieństwa lub powinowactwa. Wyróżnia się dwa sposoby liczenia, czyli komputacji: rzymski oraz germański (kanoniczny). W komputacji rzymskiej jest tyle stopni, ile źródeł, nie licząc wspólnego przodka (*tot gradus quod generationes*). Natomiast w komputacji germańskiej jest tyle stopni, ile pokoleń, również nie uwzględniając wspólnego przodka. W linii prostej stopnie pokrewieństwa są takie same w obu komputacjach, zatem zawsze ojciec (*pater*) i matka (*mater*) są spokrewnieni z synem (*filius*) i córką (*filia*) w I stopniu, dziadek i babcia (*avus, avia*) z wnukiem i wnuczką (*nepos, neptis*) w II stopniu, pradziadek i prababcia (*proavus, proavia*) z prawnukiem i prawnuczką (*pronepos, proneptis*) w III stopniu, itd. Różnica pomiędzy dwoma systemami komputacji widoczna jest za to w linii bocznej. W komputacji rzymskiej brat z siostrą (*frater, soror*) są spokrewnieni ze sobą w II stopniu, rodzeństwo stryjeczne (*patruelis*), wujeczne (*amitinus*) czy cioteczne (*consobrinus*) – w IV stopniu, wuj (brat matki, *avunculus*) z siostrzenicą (*sororis filia*) oraz stryj (brat ojca, *patruus*) z bratanicą (*fratris filia*) – w III stopniu, ciotka (siostra ojca – *amita*, siostra matki – *matertera*) z synem swojego bratanka (*fratris nepos*) – w IV stopniu. Natomiast w komputacji germańskiej rodzeństwo jest spokrewnione ze sobą w I stopniu, rodzeństwo stryjeczne, wujeczne, cioteczne – w II stopniu, wujek z siostrzenicą – w II stopniu, ciotka z synem swojego bratanka – w III stopniu. W tym systemie w wypadku linii bocznych nierównych, a więc nie z tego samego pokolenia, stopień pokrewieństwa oblicza się według linii młodszej (czyli dłuższej)⁵.

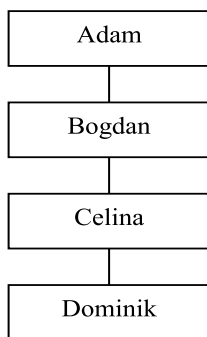
Stopień powinowactwa oblicza się na tych samych zasadach co stopień pokrewieństwa. Należy podkreślić, iż stosunek powinowactwa dotyczy jedynie męża

³ S. Szykiewicz, *Pokrewieństwo – Studium etnologiczne*, Warszawa 1992, s. 78, 80

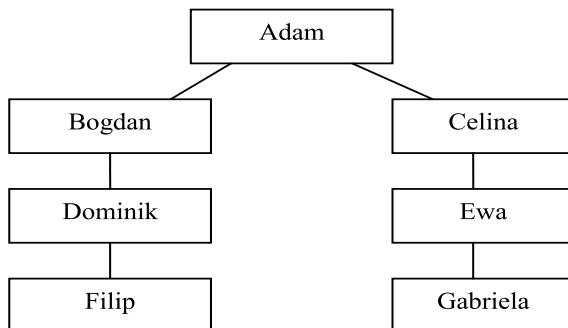
⁴ J. Szymański, *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa 2006, s. 73–74; także: S. Biskupski, *Prawo małżeńskie Kościoła rzymskokatolickiego*, t. I, Warszawa 1956, s. 227–228, 243–244.

⁵ J. Szymański, dz. cyt., s. 74; także: M. Żurowski, *Kanoniczne prawo małżeńskie Kościoła katolickiego*, Katowice 1987, s. 198.

i krewnych żony oraz żony i krewnych męża, jego zakres nie rozciąga się zatem na wzajemne relacje między krewnymi jednego i drugiego małżonka. W linii prostej spowinowaceni w I stopniu są zatem zięć (*gener*) i synowa (*nurus*) z teściem i teściową (*socer, socrus*). Powinowactwo dotyczy także relacji między małżonkiem a dzieckiem drugiego małżonka z poprzedniego związku, zatem spowinowaceni w I stopniu linii prostej są ojczym (*vitricus*) i macocha (*noverca*) z pasierbem i pasierbicą (*privignus, privigna*). W linii bocznej w II stopniu według komputacji rzymskiej spowinowaceni są mąż (*marit*) z siostrą żony (szwagierką – *glos, soror uxoris*) oraz żona (*uxor*) z bratem męża (szwagrem – *levir, frater mariti*)⁶.

Rys. 1. Linia prosta pokrewieństwa⁷.

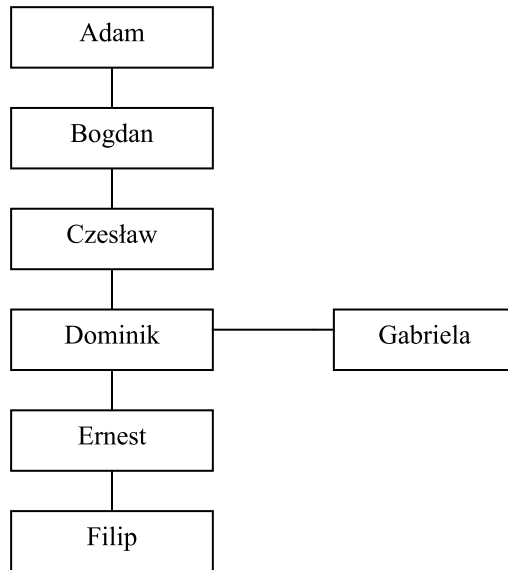
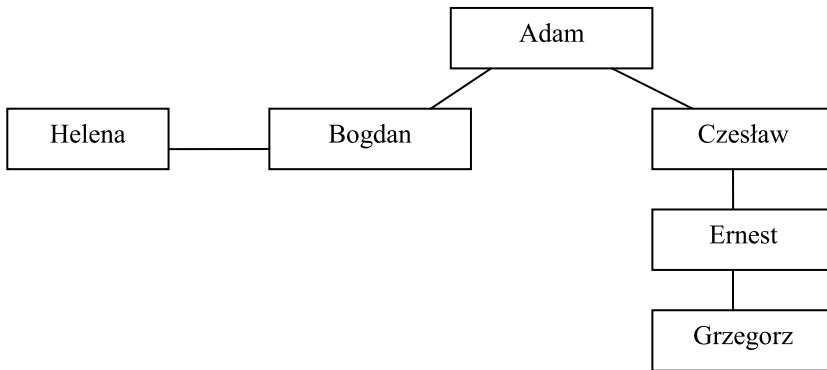

Rys. 2. Linia boczna pokrewieństwa⁸.

⁶ M. Żurowski, dz. cyt., s. 206.

⁷ Dla Celiny krewnymi wstępnymi są Adam i Bogdan, a zstępny Dominik. Z Bogdanem i Dominikiem jest spokrewniona w I stopniu (zarówno komputacji rzymskiej, jak i kanonicznej), z Adamem w II stopniu. Z kolei Adam jest spokrewniony z Bogdanem w I stopniu, a z Dominikiem w III stopniu.

⁸ Według komputacji rzymskiej Bogdan i Celina są spokrewnieni w II stopniu, Dominik z Ewą w IV stopniu, a Filip z Gabriellą w VI stopniu. Bogdan jest wujem dla Ewy i jest z nią spokrewniony w III stopniu, z kolei Celina jest spokrewniona z Filipem w V stopniu. Według komputacji germańskiej Bogdan i Celina są spokrewnieni w I stopniu, Dominik z Ewą w II stopniu, a Filip z Gabriellą w III stopniu. Bogdan jest wujem dla Ewy i jest z nią spokrewniony w II stopniu nierównym (II z I), z kolei Celina jest spokrewniona z Filipem w III stopniu (III z I).

Rys. 3. Linia prosta powinowactwa⁹.Rys. 4. Linia boczna powinowactwa¹⁰.

Pojęcie pokrewieństwa, czasami z przymiotnikiem „fizyczne” lub „rzeczywiste”, należy odróżnić od pokrewieństwa prawnego oraz pokrewieństwa duchowego. Pokrewieństwo prawne oznacza stosunek pomiędzy dwoma osobami, wynikający z przysposobienia (adopcji). Co do zasady, osoba adoptowana nabywa wszelkie

⁹ Dla Gabrieli powinowatymi wstępnymi są Adam, Bogdan i Czesław, a powinowatymi zstępnymi Ernest i Filip. Z Ernestem i Czesławem jest spowinowacona w I stopniu (zarówno komputacji rzymskiej, jak i germańskiej), z Filipem i Bogdanem w II stopniu, a z Adamem w III stopniu.

¹⁰ W linii bocznej Helena jest spowinowacona z Czesławem – w II stopniu komputacji rzymskiej (w I stopniu komputacji germańskiej), z Ernestem – w IV stopniu komputacji rzymskiej (II stopniu komputacji germańskiej), z Grzegorzem – w VI stopniu komputacji rzymskiej (III stopniu komputacji germańskiej).

prawa i obowiązki członka rodziny adoptującego, traktowana jest tak jak dziecko adoptującego, stąd stosunek między adoptowanym a adoptującym i innymi jego krewnymi nazywany jest pokrewieństwem prawnym. Pokrewieństwo duchowe stanowi natomiast związek pomiędzy osobą chrzczoneą a chrzestnym lub osobą bierzmowaną a świadkiem bierzmowania i wynika z bliskości osób, jaka powstaje wskutek tych sakramentów¹¹.

Pokrewieństwo (fizyczne) może być pełne lub niepełne, w zależności od tego, czy wszystkie dzieci pochodzą od tych samych rodziców (wówczas jest pełne), czy też mają jednego wspólnego rodzica (pokrewieństwo niepełne). W tym drugim wypadku używa się określenia „rodzeństwo przyrodnie”. W terminologii łacińskiej stosowanej w kanonistyce rodzeństwo pochodzące od wspólnych rodziców zwano *germani*, mające wspólnego ojca – *consanguinei*, mające wspólną matkę – *uterini*. Ponadto pokrewieństwo może wynikać z urodzenia w ważnym związku małżeńskim, mówimy wówczas o pokrewieństwie zwykłym, czy też legalnym („dzieci prawego pochodzenia”). W innych wypadkach stosuje się termin pokrewieństwo naturalne („dzieci z nieprawego łoża”). W terminologii łacińskiej określenie *naturales* dotyczyło dzieci osób, które mogły zawrzeć ważny związek małżeński. Jeżeli natomiast rodzice posiadali przeszkodę do zawarcia ważnego związku małżeńskiego, dzieci określano ogólnie terminem *spurii*. Jeżeli jedno z rodziców było związane węzłem małżeńskim, czyli dziecko pochodziło z cudzołóstwa, to używano nazwy *adulterini*. Dzieci osób zobowiązanych uroczystymi ślubami do zachowania celibatu określano mianem *sacrilegi*, a pochodzące ze stosunku kazirodczego – *incestuosii*. Pokrewieństwo może być też zwyczajne lub wielokrotne, w zależności od tego, czy dwie osoby pochodzą od jednego wspólnego przodka, czy też mają kilku wspólnych przodków¹².

POKREWIEŃSTWO I POWINOWACTWO W PRAWIE STAREGO I NOWEGO TESTAMENTU ORAZ W PRAWIE RZYMSKIM

Prawo kościelne znalazło przygotowany grunt w materii zakazów małżeńskich, zarówno przez prawo Starego i Nowego Testamentu, jak i prawo rzymskie. Prawo Mojżeszowe zawarte przede wszystkim w *Księdze Kapłańskiej* i w *Księdze Powtórzonego Prawa* wprowadzało ścisłe regulacje dotyczące możliwości współżycia płciowego z osobami bliskimi. Zakaz stosunków seksualnych, a zatem i małżeństwa, dotyczył związków z ojcem, matką, macochą, siostrą (także przyrodnią), wnuczką, siostrą ojca, siostrą matki, bratem ojca, żoną brata ojca, synową i bratową. Zabraniano również utrzymywania „podwójnych” stosunków seksualnych z kobietą i jej córką oraz kobietą i jej wnuczką. Zakaz dotyczył również utrzymywania takich stosunków z kobietą i jej siostrą¹³. Należy nadmienić, że zakaz obcowania z bratową nie do-

¹¹ J. Szymański, dz. cyt., s. 75; S. Biskupski, dz. cyt., t. I, s. 140, 256.

¹² M. Żurowski, dz. cyt., s. 192–193.

¹³ Kpł 18,6–18, także Kpł 20,11–21; Pwt 23,1; 27,20–23.

tyczył korzystania z prawa lewiratu¹⁴. W prawie Nowego Testamentu podkreślono natomiast naganność współżycia seksualnego z własną macochą¹⁵.

Zatem co do zasady z Pisma Świętego wynikało istnienie przeszkody pokrewieństwa do III stopnia komputacji rzymskiej w linii prostej oraz do III stopnia komputacji rzymskiej w linii bocznej wstępnej, a także przeszkoda powinowactwa w linii prostej i w II stopniu linii bocznej. Jednakże w prawodawstwie kościelnym pierwszych wieków chrześcijaństwa zakaz zawierania małżeństw z krewnymi w linii prostej uznano za przeszkodę pochodzącą z prawa naturalnego. Z tego powodu zakaz ten nigdy nie dopuszczał żadnych ustępstw i bezwzględnie obowiązywał we wszystkich stopniach (*ad infinitum*).

Również i prawo rzymskie nie zezwalało na zawieranie związków między bliskimi krewnymi ze względu na naturalne prawo przyzwoitości. Paulus przeszkodę pokrewieństwa wywodził z *ius gentium* (prawa narodów), podkreślając przy tym powszechność tego zakazu¹⁶. Małżeństwo rzymskie tradycyjnie należało do związków egzogamicznych, bowiem zwyczajowo starano się wybierać małżonka spoza swojego rodu¹⁷. W linii prostej przeszkoda istniała zawsze, bez względu na stopień pokrewieństwa, małżeństwa tak zawarte uważano za nieważne i piętnowano jako kazirodcze¹⁸. W linii bocznej początkowo przeszkoda sięgała aż do szóstego stopnia, ale potem ulegała stopniowej redukcji i w prawie klasycznym ustaliła się na trzecim stopniu¹⁹. Stosowano przy tym odmienne określenia na rodzeństwo pochodzące od wspólnych rodziców (*germani*), bądź tylko od wspólnego ojca (*consanguinei*), bądź tylko od wspólnej matki (*uterini*), jednak nie miało to wpływu na zakres przeszkody²⁰. Gwarantem przestrzegania tych zakazów byli *patres familiae*, którzy dbali o to, by przyszli małżonkowie nie byli ze sobą blisko spokrewnieni²¹.

W prawie rzymskim występowała także przeszkoda powinowactwa, która mogła wynikać zarówno z ważnego małżeństwa (*iustum nuptiae*), jak i z konkubinatu. Przeszkoda ta opierała się na prawie zwyczajowym i dotyczyła powinowatych w linii prostej. Z przyczyny powinowactwa nie mógł się żenić teść z synową, żoną wnuka czy prawnuka, podobnie zięć z teściową, jej babką i prababką, ojczym z pa-

¹⁴ Opisanego w Pwt 25,5–7: *Jeśli bracia będą mieszkać wspólnie i jeden z nich umrze, a nie będzie miał syna, nie wyjdzie żona zmarłego za mąż za kogoś obcego, spoza rodziny, lecz szwagier jej zbliży się do niej, weźmie ją sobie za żonę, dopełniając obowiązku lewiratu. A najstarszemu synowi, którego ona urodzi, nadadzą imię zmarłego brata, by nie zaginęło jego imię w Izraelu.*

¹⁵ 1 Kor 5,1–5.

¹⁶ „*Iure gentium incestum committit, qui ex gradu ascendentium vel descendantium uxorem duxerit*”, opinię tę przytacza Gaius, patrz: D. 23, 2, 53, cytat za: M. Żurowski, dz. cyt., s. 191.

¹⁷ K. Kolańczyk, *Prawo rzymskie*, Warszawa 1986, s. 226.

¹⁸ Stosując różne kary, poczynając od kary śmierci za czasów republiki do kary deportacji za czasów cesarstwa, zob.: M. Żurowski, dz. cyt., s. 191.

¹⁹ Specjalną uchwałą Senatu z 49 r. n.e. zezwolono na małżeństwo stryjów z bratanicami, czyli krewnych w III stopniu linii bocznej, natomiast pozostał zakaz małżeństwa mężczyzny z córką swojej siostry (czyli też krewną w III stopniu). Uchwała ta była podyktowana potrzebą umożliwienia cesarzowi Klaudiuszowi poślubienia jego bratanicy Agrypiny. Konstytucja z 342 r. przywróciła pierwotny zakaz co do bratanic; zob.: K. Kolańczyk, dz. cyt., s. 226, wraz z przypisem 10.

²⁰ M. Żurowski, dz. cyt., s. 191.

²¹ B. Sitek, *Trwałość i nierozzerwalność małżeństwa: ze studiów nad małżeństwem w prawie rzymskim, kanonicznym Kościoła katolickiego i polskim prawie cywilnym*, Olsztyn 2002, s. 15.

sierbicą, jej córką lub wnuczką oraz z żoną pasierba, pasierb z macochą, drugą żoną dziadka czy pradziadka, wreszcie macocha z mężem pasierbicy. Wydaje się zatem, że przeszkoda powinowactwa w linii prostej, podobnie jak pokrewieństwa, stanowiła przeszkodę *ad infinitum*. Również podobnie jak pokrewieństwo wywodzono ją z szacunku dla powinowatych, *respectus parantelae*. W okresie późnego cesarstwa przeszkoda została rozszerzona na linię boczną, pod wpływem obowiązującego prawa kanonicznego. Przeszkoda powinowactwa w linii prostej według Papiniana pochodziła z *ius gentium*, zaś w linii bocznej – z *ius civilis*²².

EWOLUCJA ZAKRESU PRZESZKÓD POKREWIEŃSTWA I POWINOWACTWA W PRAWIE KANONICZNYM

Po upadku cesarstwa rzymskiego i powstaniu państw germańskich, w Europie Zachodniej zanikała tradycja stosowania prawa rzymskiego, wypieranego przez prawa zwyczajowe poszczególnych plemion, nierzadko różniące się między sobą. W tej sytuacji jedynie prawodawstwo kościelne stanowiło powszechnie przyjmowany system prawa małżeńskiego na tym terenie. Kościół rozszerzył wtedy zakres przeszkody pokrewieństwa w linii bocznej aż do siódmego stopnia komputacji germańskiej, ze względu na dobro społeczne²³. Okres wczesnego średniowiecza obfitował bowiem w liczne zatargi pomiędzy poszczególnymi plemionami, księstwami i mniejszymi regionami, niejednokrotnie dochodziło do wojen nawet pomiędzy poszczególnymi miastami (szczególnie we Włoszech). Rozszerzając zakres przeszkody Kościół chciał zmusić mieszkańców jednego miasta do szukania żon w innym mieście, aby nie zawierano małżeństw wewnątrz murów miejskich (często małżeństw endogamicznych, czyli wewnątrzrodowych). W ten sposób dbano o dobro przyszłego potomstwa, a często przyczyniano się także do zażegnania wojen i wprowadzenia lepszych stosunków sąsiedzkich. Gdy to niebezpieczeństwo minęło, Innocenty III na Soborze Laterańskim IV (1215) ograniczył przeszkodę pokrewieństwa w linii bocznej do czwartego stopnia komputacji germańskiej. Sobór Trydencki odrzucił postulaty dotyczące zniesienia przeszkody w trzecim i czwartym stopniu komputa-

²² S. Biskupski, dz. cyt., t. I., s. 245–246; M. Żurowski, dz. cyt., s. 202–203.

²³ Siódmy stopień pokrewieństwa według prawa germańskiego był ostatnim, na którym kończył się ród. Sposób liczenia pokrewieństwa uzmysławia nam fragment *Zwierciadła Saskiego*, w którym czytamy, iż para rodzicielska jest głową, a ich dzieci szyją. Synowie dzieci (bratankowie, siostrzeńcy) to pierwszy stopień liczony na barku. „Na łokciu jest drugi stopień, na nadgarstku trzeci, na pierwszym stawie środkowego palca czwarty, na drugim stawie piąty, na trzecim szósty. Na siódmym znajduje się paznokieć, a nie staw, dlatego kończy się tam ród i nazywamy [ich] krewnymi paznokciowymi. Ci pomiędzy paznokciem a głową, którzy są w rodzie na tym samym stopniu, na równi biorą dziedzictwo. Kto liczy się jako bliższy stopniem, ten bierze spadek najpierw. Ród kończy się na siódmym [stopniu], gdy idzie o spadkobranie (...). Faktycznie jednak przy takim sposobie liczenia „krewni paznokciowi” są spokrewnieni w VIII stopniu komputacji germańskiej, a nie VII; zob.: K. Modzelewski, *Barbarzyńska Europa*, Warszawa 2004, s. 143.

W sprawie przebiegu procesu rozszerzania zakresu przeszkody pokrewieństwa we wczesnym średniowieczu patrz: G. Dzierżon, *Przeszkoda pokrewieństwa*, w: *Przeszkody małżeńskie w prawie kanonicznym*, red. W. Góralski, Warszawa 2016, s. 390–393.

cji germańskiej. Wysłunięto je również na Soborze Watykańskim I, ale nie zostały one wówczas uwzględnione²⁴.

Rozszerzanie zakresu obowiązywania przeszkody pokrewieństwa wiązało się także ze zmianą sposobu liczenia stopni pokrewieństwa z rzymskiego na germański (kanoniczny). Dokonało się to drogą zwyczajów, najprawdopodobniej w wieku VII, a najpóźniej w VIII które później stały się prawem obowiązującym²⁵.

Ewolucja rozumienia przeszkody powinowactwa przebiegała podobnie, choć w tym wypadku Kościół od pierwszych wieków miał własne ujęcie przeszkody powinowactwa i oddziaływał twórczo na ustawodawstwo cesarstwa rzymskiego. W IV wieku przeszkoda obejmowała powinowactwo w linii prostej *ad infinitum* i w linii bocznej do IV stopnia komputacji rzymskiej (czyli II stopnia komputacji germańskiej). Natomiast na przełomie VII i VIII wieku zakres przeszkody dochodził już do VII stopnia komputacji germańskiej, podobnie jak w wypadku przeszkody pokrewieństwa²⁶. Ponadto w tym okresie ugruntowała się zasada, iż podstawą istnienia powinowactwa jest nie tylko ważne małżeństwo (*iusta nuptiae*), ale też bliskość osób, powstała ze stosunku cielesnego (*una caro*)²⁷. Dodatkowym problemem było przyjęcie zasady, iż powinowactwo rodzi powinowactwo (*affinitas parit affinitatem*)²⁸. Na Soborze Laterańskim IV dokonano uporządkowania tych kwestii, znosząc zasadę, iż powinowactwo rodzi powinowactwo oraz ograniczając przeszkodę w linii bocznej do IV stopnia komputacji germańskiej. Następnie Sobór Trydencki ograniczył przeszkodę wynikającą ze stosunku cielesnego pozamałżeńskiego do II stopnia linii bocznej według komputacji germańskiej²⁹.

Takie rozumienie przeszkód pokrewieństwa i powinowactwa funkcjonowało w prawie kanonicznym do czasu promulgowania *Kodeksu Prawa Kanonicznego* z 27 maja 1917 r.³⁰, który znacząco ograniczył zakres tych przeszkód, jak również określił nową definicję powinowactwa³¹.

²⁴ M. Żurowski, dz. cyt., s. 191; patrz także: G. Dzierżon, dz. cyt., s. 394–395.

²⁵ M. Żurowski, dz. cyt., s. 191–192.

²⁶ Tamże, s. 203; patrz również G. Dzierżon, *Przeszkoda powinowactwa*, w: *Przeszkody małżeńskie...*, s. 418–421.

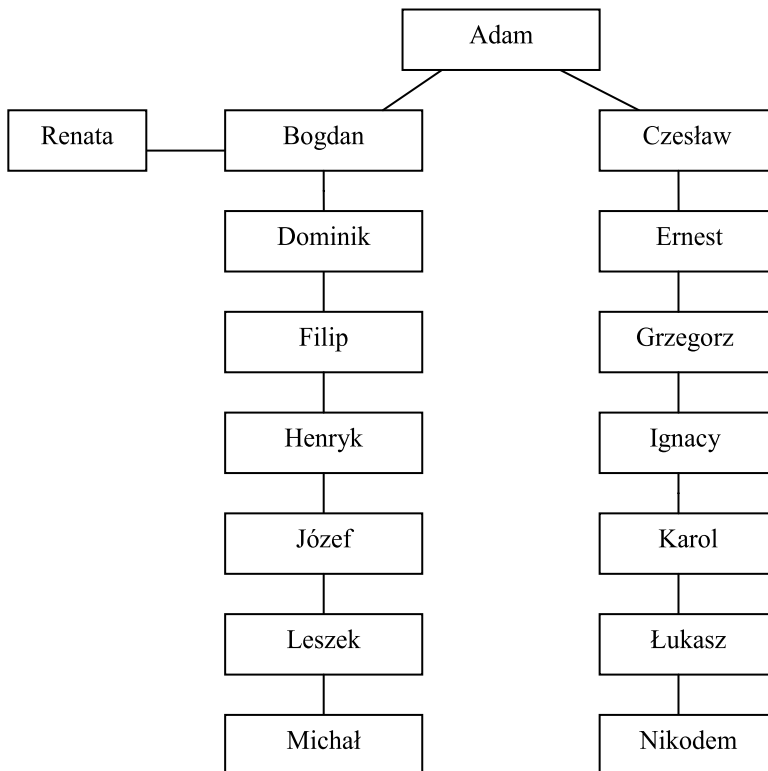
²⁷ M. Żurowski, dz. cyt., s. 203.

²⁸ Czyli uznanie, że powinowactwo wiąże nie tylko małżonka z krewnymi drugiego małżonka, ale również krewnych pierwszego małżonka z krewnymi drugiego małżonka. W ten sposób np. jeżeli Adam i Ewa zawarli małżeństwo, to brat Adama nie mógł zawrzeć małżeństwa z siostrą Ewy; G. Dzierżon, *Przeszkoda powinowactwa...*, s. 422–423.

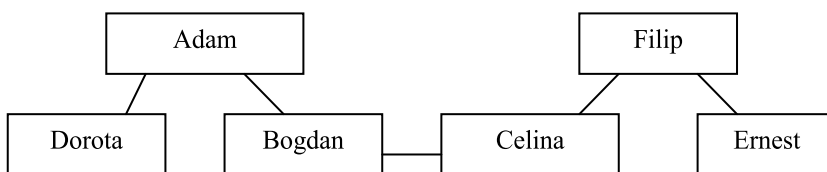
²⁹ M. Żurowski, dz. cyt., s. 204; także: S. Biskupski, dz. cyt., t. I, s. 246–247.

³⁰ *Codex Iuris Canonici. Pii X Pontificis Maximi iussu digestus. Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus*, promulgowany konstytucją apostolską *Providentissima Mater Ecclesia* z 27 maja 1917 r., wszedł w życie od 19 maja 1918 r.

³¹ Zob.: S. Biskupski, dz. cyt. t. I, s. 225–250.

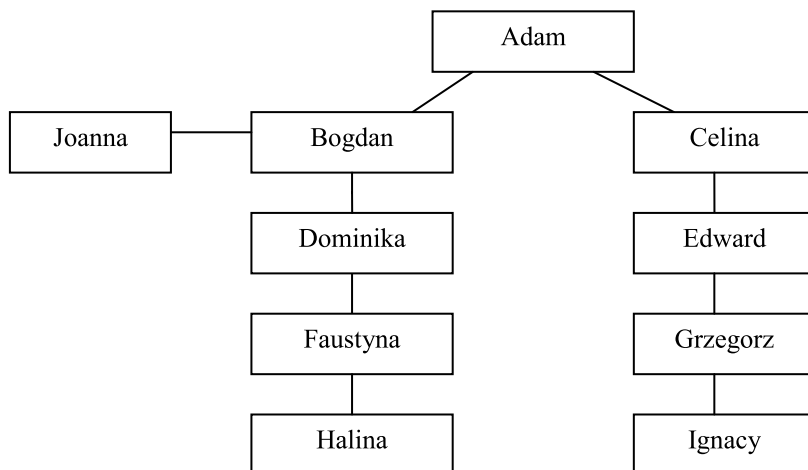
Rys. 5. Przeszkoda pokrewieństwa i powinowactwa w prawie kanonicznym od VIII wieku do Soboru Laterańskiego IV³².

Rys. 6. Powinowactwo rodzące powinowactwo³³.

³² Krewnymi w VII stopniu linii bocznej według komputacji kanonicznej według powyższego schematu są Michał i Nikodem. Zatem dopiero ich dzieci mogły zawrzeć ważne małżeństwo. Z kolei dla Renaty powinowatym w VII stopniu linii bocznej był Nikodem, zatem ważne małżeństwo mogła zawrzeć dopiero z synem Nikodema, co z uwagi na upływ czasu byłoby praktycznie niemożliwe.

³³ Zgodnie z zasadą *affinitas parit affinitatem* Ernest nie może zawrzeć małżeństwa z Dorotą, ponieważ wcześniej Celina poślubiła Bogdana.

Rys. 7. Przeszkoda pokrewieństwa i powinowactwa w prawie kanonicznym do promulgowania *KPK* 1917³⁴.

Prawo kanoniczne miało decydujący wpływ na rozwój świeckiego prawa małżeńskiego. W państwach średniowiecznej Europy małżeństwo podlegało początkowo świeckiemu prawu zwyczajowemu poszczególnych państw. Prawa te znały przeszkody pokrewieństwa i powinowactwa, za nieprzestrzeganie tych zakazów przewidywały karę śmierci, ewentualnie kary pieniężne. Równocześnie zakres obowiązywania przeszkody był mniejszy, niż w ustawodawstwie kościelnym³⁵. Jednocześnie zdarzały się sytuacje wyjątkowe, w których zakaz kontaktów seksualnych między członkami rodziny nie był przestrzegany³⁶. Z biegiem czasu jurysdykcję nad małżeństwem przejął Kościół. Stało się to ze względu na umocnienie się struktur kościelnych, istnienie rozwiniętego systemu prawa kanonicznego oraz zanikanie jurysdykcji władz świeckich nad małżeństwem, mniej więcej od XI stulecia. W późnym średniowieczu jedynie Kościół miał władzę ustawodawczą w zakresie prawa małżeńskiego, w tym władzę ustanawiania i wyjaśniania przeszkód małżeńskich.

³⁴ Zakaz małżeństwa dotyczył krewnych w linii bocznej do IV stopnia komputacji kanonicznej, więc w powyższym przykładzie obejmował krewnych aż do Haliny i Ignacego. Halina mogła jednak zawrzeć ważne małżeństwo z synem Ignacego. Podobny zakres miała przeszkoda powinowactwa, więc Joanna nie mogła zawrzeć małżeństwa z Ignacym. Jednak gdyby związek Joanny z Bogdanem był konkubinatem, to przeszkoda w linii bocznej obejmowałaby związek Joanny z Edwardem i jego ojcem, związek Joanny z Grzegorzem byłby wolny od przeszkody.

³⁵ Na przykład w prawie longobardzkim według *Edyktu Rotara* (643 r.) zabronione były małżeństwa z macochą, pasierbicą, bratową, w prawie alamańskim (*Lex Alammanorum* z lat 712–720 r.) przeszkoda pokrewieństwa w linii bocznej sięgała do II stopnia komputacji germańskiej, zaś powinowactwa – do I stopnia linii bocznej; zob.: K. Koranyi, *Powszechna historia państwa i prawa*, t. II *Średniowiecze*, cz. 1., Warszawa 1963, s. 94, 192.

³⁶ Przede wszystkim dotyczy to świekrostwa (snochactwa), czyli sytuacji, w której związek małżeński zawierał małoletni chłopiec z dorosłą kobietą. Do czasu osiągnięcia przez niego pełnoletniości stosunki seksualne z kobietą utrzymywał ojciec męża, czyli jej teść; zob.: K. Sójka-Zielińska, *Historia prawa*, Warszawa 2003, s. 105.

Jednocześnie aż do XVI wieku były uznawane za ważne związki zawarte poza Kościołem, nie pobłogosławione przez kapłana w imieniu Kościoła³⁷.

Wystąpienie Lutry zapoczątkowało tendencję do sekularyzacji instytucji małżeństwa i poddaniu jej jurysdykcji władz świeckich³⁸. W pierwszej kolejności tendencje te objęły kraje protestanckie, małżeństwo świeckie pojawiło się od 1580 roku w Holandii i od 1653 roku w Anglii. W XVIII wieku dążenia do sekularyzacji instytucji małżeństwa objęły również kraje typowo katolickie³⁹. Wynikało to z rozpowszechnienia się ideologii absolutyzmu oświeconego i państwa policyjnego, które opierając się na rozbudowanym systemie biurokracji powinno zajmować się wszelkimi istotnymi kwestiami w państwie, dążąc do ich maksymalnego uporządkowania i poddania kontroli państwa⁴⁰. Wyrazem tej ideologii było postępowanie Józefa I w Monarchii habsburskiej, który w latach 1781–1783 podporządkował władzom państwowym kwestie ustawodawstwa małżeńskiego, określania przeszkód małżeńskich i dyspensowania od nich, zaś rozstrzyganie spraw małżeńskich powierzył sądom świeckim. Zwieńczeniem tendencji sekularyzacyjnych było wprowadzenie zasady świeckości małżeństwa w konstytucji francuskiej z 1791 r. Małżeństwo zostało uznane za kontrakt wyłącznie cywilny, a w związku z tym zaistniała potrzeba szczegółowego uregulowania świeckiego prawa małżeńskiego, które normowałoby między innymi kwestię przeszkód małżeńskich⁴¹.

PRZESZKODY POKREWIEŃSTWA I POWINOWACTWA W SYSTEMACH PRAWNYCH OBOWIĄZUJĄCYCH NA ZIEMIACH POLSKICH W XIX i POCZĄTKACH XX WIEKU

W systemie prawnym Polski przedrozbiorowej kwestie małżeńskie były początkowo regulowane przez prawo zwyczajowe. W XII wieku na ziemiach polskich zaczęła rozpowszechniać się kanoniczna forma zawierania małżeństwa. Pod wpływem prawa kanonicznego ustalony został zakres przeszkody pokrewieństwa, która istniała już w prawie zwyczajowym. Dodatkowo pojawiła się przeszkoda powinowactwa⁴². W XIV–XV wieku upowszechniła się stopniowo kościelna forma zawarcia małżeń-

³⁷ Do ogłoszenia dekretu *Tametsi* na Soborze Trydenckim; patrz: F. Adamski, *Małżeństwo naturalne – jego sakralizacja i sekularyzacja*, [w:] *Małżeństwo w prawie świeckim i w prawie kanonicznym: materiały Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej zorganizowanej w dniach 12 i 13 maja 1994 roku w Katowicach*, red. B. Czech, Katowice 1996, s. 99, 101.

³⁸ Tamże, s. 99–100.

³⁹ B. Sitek, dz. cyt., s. 35; R. Sobański, *Wyznaczniki kanonicznego prawa małżeńskiego*, [w:] *Małżeństwo w prawie świeckim (...)*, s. 184.

⁴⁰ W. Witkowski, *Historia administracji w Polsce 1764–1789*, Warszawa 2007, s. 25–26.

⁴¹ B. Sitek, dz. cyt., s. 35; F. Adamski, dz. cyt., s. 103–104.

⁴² J. Bardach, *Historia państwa i prawa Polski*, t. I *Do połowy XV w.*, Warszawa 1973, s. 284–285.

stwa, choć nadal towarzyszyły jej obrzędy świeckie⁴³. Równolegle utrzymywała się świecka forma zawarcia małżeństwa, głównie wśród chłopów⁴⁴. W 1577 r. w Polsce przyjęto ustawodawstwo soboru trydenckiego, w tym dekret *Tametsi*, zakazujący katolikom zawierania związku małżeńskiego bez zachowania formy kanonicznej. Do końca XVIII wieku w Rzeczypospolitej utrzymywała się jurysdykcja kościelna nad sprawami małżeńskimi, usankcjonowana we wszystkich stanowych systemach prawnych (prawie ziemskim, miejskim czy wiejskim)⁴⁵.

Podział Rzeczypospolitej Obojga Narodów pomiędzy trzy mocarstwa zaborcze spowodował włączenie ziem polskich do różnych systemów prawnych. Na terenach zajętych przez Prusy obowiązywało początkowo *Powszechnie pruskie prawo krajowe* (*Allgemeines Landrecht für die Preussischen Staate*) z 1794 r., zwane *Landrechem* pruskim. Zawierało ono jednolite przepisy prawne dla wszystkich obywateli bez różnicy wyznań. *Landrecht* przewidywał moc obowiązującą małżeństwa zawieranego przed duchownym, ale z zachowaniem wymogów prawa pruskiego. Jurysdykcję nad małżeństwem posiadały sądy państwowe. W 1875 r. zawarcie małżeństwa nakazano przed urzędnikiem państwowym⁴⁶. W *Landrechcie* przeszkodą małżeńską było pokrewieństwo w linii prostej bez ograniczeń, w linii bocznej do II stopnia komputacji rzymskiej oraz powinowactwo w linii prostej. Przeszkodą małżeńską było także dalsze pokrewieństwo – *Landrecht* wymieniał tu małżeństwo z ciotką lub cioteczną babką. W takiej sytuacji można było jednak starać się o zezwolenie władz państwowych na zawarcie małżeństwa⁴⁷.

Dnia 1 stycznia 1900 r. wszedł w życie niemiecki kodeks cywilny (*Bürgerliches Gesetzbuch*, *BGB*), który przewidywał wyłącznie cywilne małżeństwa, a na zawarcie małżeństwa religijnego zezwalał dopiero po zawarciu kontraktu cywilnego⁴⁸. Według przepisów *BGB* przeszkoda pokrewieństwa obejmowała zakaz małżeństw z krewnymi w linii prostej oraz rodzeństwem rodzonym i przyrodnym, z kolei przeszkoda powinowactwa dotyczyła zakazu małżeństw z powinowatymi w linii prostej. Brak było możliwości uzyskania zwolnienia od tych przeszkód (§ 1310 *BGB*).

⁴³ M. Lipińska, *Wpływ prawa kanonicznego na osobowe prawo małżeńskie w Polsce przedrozbiorowej*, [w:] *Matrimonium spes mundi. Małżeństwo i rodzina w prawie kanonicznym, polskim międzynarodowym: księga pamiątkowa dedykowana ks. prof. Ryszardowi Szychmillerowi*, red. T. Płoski, J. Krzywkowska, Olsztyn 2008, s. 435–437; także: T. Pawluk, *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II*, t. III *Prawo małżeńskie*, Olsztyn 1984, s. 80.

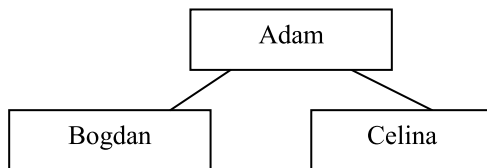
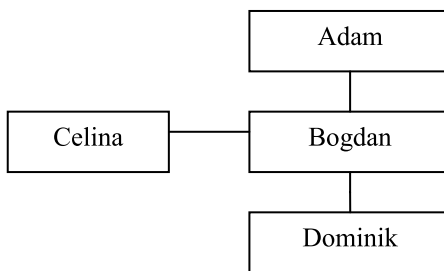
⁴⁴ J. Bardach, dz. cyt. s. 492.

⁴⁵ Z. Kaczmarczyk, B. Leśnodorski, *Historia państwa i prawa polskiego*, t. II, *Od połowy XV wieku do r. 1795*, Warszawa 1971.

⁴⁶ S. Biskupski, dz. cyt., t. I, s. 72.

⁴⁷ J. Bardach, M. Senkowska-Gluck [red.], *Historia państwa i prawa polskiego*, t. III, *Od rozbiórów do uwłaszczenia*, Warszawa 1981, s. 627.

⁴⁸ S. Biskupski, dz. cyt., t. I, s. 72.

Rys 8. Przeszkoda pokrewieństwa w BGB⁴⁹.Rys. 9. Przeszkoda powinowactwa w BGB⁵⁰.

Na terenach włączonych do Monarchii habsburskiej obowiązywało początkowo ustawodawstwo józefińskie (patent o małżeństwie z 1783 r. i tzw. *Kodeks Józefiński* – *Josephinisches Gesetzbuch* z 1787 r.), przewidujące kontrolę państwa nad zawieraniem związków małżeńskich. W 1797 r. został wydany *Kodeks Cywilny Zachodniogalicyski* (*Bürgerliches Gesetzbuch für Westgalizien*), który z kolei przewidywał wyłącznie religijną formę zawarcia małżeństwa⁵¹. Natomiast od 1 stycznia 1812 r. całokształt zagadnień należących do prawa prywatnego regulował nowy kodeks, zatwierdzony przez cesarza 1 czerwca 1811 r., który w pierwszym polskim przekładzie został nazwany *Księgą ustaw cywilnych wszystkim niemiecko-dziedzicznym krajom Monarchii Austriackiej powszechną*. W wersji niemieckiej przyjęła się nazwa *Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch* (*Powszechna księga ustaw cywilnych*), czyli *ABGB*. W *ABGB* wszelkie kwestie dotyczące ważności małżeństwa, rozłączenia czy rozwodu były objęte jurysdykcją świecką, natomiast zawarcie małżeństwa następowało w formie religijnej. W ten sposób w *ABGB* prawo małżeńskie zostało poddane regulacjom państwowym, ale z uwzględnieniem różnic wyznań (np. co do kwestii dopuszczalności rozwodu)⁵². W 1852 r. moc obowiązująca *ABGB* została rozciągnięta na terytorium dawnej Rzeczypospolitej Krakowskiej. W latach 1868–1870 dokonano kolejnej reformy, wprowadzając świecką formę małżeństwa dla osób bezwyznaniowych oraz instytucję małżeństw z konieczności, gdy duszpasterz danego

⁴⁹ Według *BGB* zakaz małżeństwa krewnych w linii bocznych dotyczył tylko Bogdana i Celiny. Nie obejmował zatem syna Bogdana i córki Celiny (IV stopień), jak również Bogdana i córki Celiny oraz Celiny i syna Bogdana (III stopień).

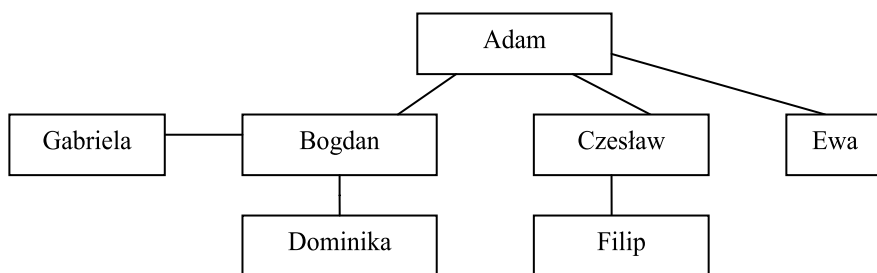
⁵⁰ Zakaz małżeństwa dotyczył tylko powinowatych w linii prostej, czyli w tym przypadku związku Celiny z Adamem lub z Dominikiem. Związek Celiny z bratem Bogdana byłby wolny od przeszkody.

⁵¹ J. Bardach, M. Senkowska-Głuck [red.], *Historia państwa i prawa...*, s. 749–750, 755.

⁵² Tamże, s. 752, 755.

wyznania odmawiał pobłogosławienia związku małżeńskiego z przyczyn nieprzewidzianych przez prawo świeckie⁵³.

Zgodnie z § 65 *ABGB* ważne małżeństwo nie mogło być zawarte między krewnymi w linii prostej, a w linii bocznej między rodzeństwem rodzonym i przyrodnim oraz między dziećmi rodzeństwa, tudzież małżeństwo z rodzeństwem rodziców, to jest: z wujem i ciotką lub ze stryjem i stryjenką, bez względu na to, czy pokrewieństwo pochodzi z prawego lub nieprawego łoża. Przeszkoda powinowactwa obowiązywała między mężem a krewnymi żony oraz żoną a krewnymi męża w takim samym stopniu, jak przeszkoda pokrewieństwa (§ 66).

Rys. 10. Przeszkoda pokrewieństwa i powinowactwa w *ABGB*⁵⁴.

Specjalne przepisy dotyczyły ludności żydowskiej. W tym wypadku przeszkoda pokrewieństwa obejmowała krewnych w linii prostej oraz rodzeństwo, ponadto zakazane było małżeństwo kobiety z synem lub wnukiem jej brata lub siostry. Z kolei przeszkoda powinowactwa obejmowała powinowatych w linii prostej oraz rodzeństwo małżonka, ponadto zakazane było małżeństwo kobiety z synem lub wnukiem brata lub siostry swego męża (§ 125 *ABGB*).

Prawodawca przewidział również możliwość ustanienia przeszkód małżeńskich poprzez udzielenie zezwolenia. Zgodnie z § 83 *ABGB* uwolnienia od przeszkód do małżeństwa można było żądać dla ważnych przyczyn od rządu krajowego, który miał dalej postępować według okoliczności. Jednakże nie określono zakresu, w jakim mogło nastąpić zwolnienie od poszczególnych przeszkód. Z wnioskiem o udzielenie „uwolnienia” od przeszkód zwracali się sami nupturienti przed zawarciem małżeństwa (§ 84 *ABGB*).

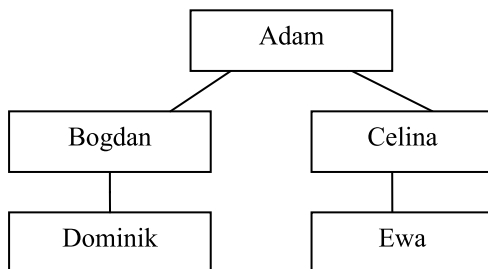
W ramach Monarchii habsburskiej tereny Spiszu i Orawy zostały włączone do Królestwa Węgier. Początkowo obowiązywała tam religijna forma zawierania małżeństw, a jurysdykcja nad nimi należała do Kościoła. Następnie ustawą z 1894 r. wprowadzono obowiązkowe małżeństwa cywilne⁵⁵. Na podstawie powyższej usta-

⁵³ K. Grzybowski, *Historia państwa i prawa polskiego*, t. IV, *Od uwłaszczenia do odrodzenia Państwa*, Warszawa 1982, s. 438–439; S. Biskupski, dz. cyt., t. I, s. 72.

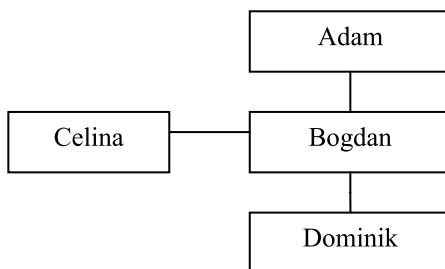
⁵⁴ Zgodnie z *ABGB* zakaz małżeństwa dotyczył krewnych w linii bocznej do IV stopnia komputacji rzymskiej, zatem obejmował Czesława i Ewę (II stopień), Czesława i Dominikę oraz Ewę i Filipa (III stopień), Filipa i Dominikę oraz Czesława i córkę Dominiki (IV stopień). Filip mógł zawrzeć ważne małżeństwo z córką Dominiki (V stopień). Przeszkoda powinowactwa dotyczyła powinowatych do IV stopnia linii bocznej, więc Gabriela nie mogła zawrzeć małżeństwa z Czesławem i Filipem. Związek Gabrieli z synem Filipa byłby wolny od przeszkody.

⁵⁵ T. Pawluk, dz. cyt., s. 81.

wy przeszkoda pokrewieństwa zakazywała małżeństw z krewnymi w linii prostej, a w linii bocznej dotyczyła małżeństw pomiędzy rodzeństwem i dziećmi rodzeństwa, czyli obowiązywała do IV stopnia według komputacji rzymskiej. Natomiast przeszkoda powinowactwa zabraniała małżeństwa jedynie z powinowatymi w linii prostej⁵⁶. Możliwe było przy tym uzyskanie zezwolenia na małżeństwo nupturiontów spokrewnionych w IV stopniu linii bocznej⁵⁷.

Rys. 11. Przeszkoda pokrewieństwa w węgierskiej ustawie o małżeństwie⁵⁸.

Rys. 12. Przeszkoda powinowactwa w węgierskiej ustawie o małżeństwie⁵⁹.

Na ziemiach zaboru rosyjskiego (zwanych „Ziemiemi Zachodnimi”, „Guberniami Zachodnimi”) najdłużej utrzymywało się dawne prawo ziemskie skodyfikowane w *III Statucie Litewskim*. W 1840 r. Statut został uchylony, a na jego miejsce wprowadzono prawo rosyjskie skodyfikowane w *Zwodzie Praw (Swod Zakonow Rossijskoj Imperii)* wydanym w 1832 r., który przewidywał ściśle wyznaniowy charakter małżeństwa⁶⁰. Dlatego też zgodnie z art. 23 i art. 64 tomu X cz. I *Zwodu Praw* istniał zakaz zawierania małżeństwa pomiędzy krewnymi i powinowatymi w takim stop-

⁵⁶ T. Pawluk, dz. cyt., s. 5–6.

⁵⁷ Tamże, s. 14–15, 17.

⁵⁸ Według prawa węgierskiego zakaz małżeństwa dotyczył w linii bocznej rodzeństwa i dzieci rodzeństwa, zatem nie obejmował syna Dominika i córki Ewy, a także Bogdana chcącego poślubić Ewę.

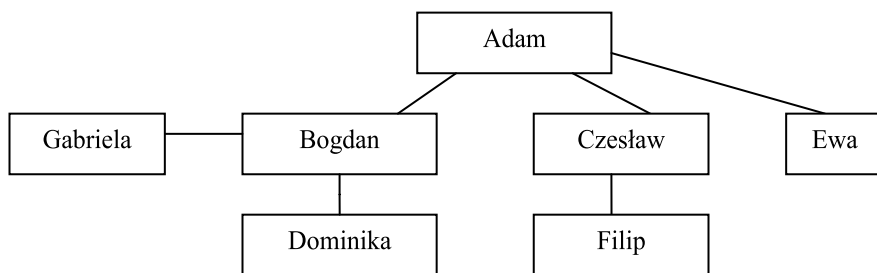
⁵⁹ Zakaz małżeństwa dotyczył tylko powinowatych w linii prostej, czyli w tym przypadku związku Celiny z Adamem lub z Dominikiem. Związek Celiny z bratem Bogdana byłby wolny od przeszkody.

⁶⁰ J. Bardach, M. Senkowska-Głuck [red.], *Historia państwa i prawa...*, s. 837–838; T. Pawluk, dz. cyt., s. 82.

niu, w jakim zabraniało je prawo kościelne. Zatem dla katolików zakres przeszkód regulowały przepisy prawa kanonicznego (zob. rys. 7).

Dosyć burzliwa była natomiast ewolucja prawa małżeńskiego na terenach centralnej Polski. W 1807 r. z części terytorium Królestwa Prus utworzono Księstwo Warszawskie, do którego w 1809 r. dołączono część ziem zaboru austriackiego. Następnie na Kongresie wiedeńskim w 1815 r. z większości ziem Księstwa Warszawskiego utworzono Królestwo Polskie (zwane Kongresowym), złączone unią personalną z Cesarstwem Rosyjskim. W tak ukształtowanym państwie podstawowym aktem prawnym w dziedzinie prawa prywatnego był francuski *Code civil* z 1804 r., zwany powszechnie *Kodeksem Napoleona*, obowiązujący od 1 maja 1808 r.⁶¹. Kodeks stał na gruncie świeckości prawa małżeńskiego i dopuszczalności rozwodów. Ponieważ w Księstwie funkcję urzędników stanu cywilnego pełnili duchowni, przepisy te w praktyce pozostały martwą literą⁶².

Kodeks Napoleona przewidywał istnienie przeszkody pokrewieństwa w linii prostej *ad infinitum* oraz w linii bocznej między rodzeństwem, między krewnymi legalnymi, jak i naturalnymi. W tym samym zakresie zabronione było małżeństwo między powinowatymi⁶³. Zabronione było również małżeństwo między krewnymi w III stopniu komputacji rzymskiej: między stryjem i wujem a synowicą (czyli bratanicą) i siostrzenicą, a także między ciotką a siostrzeńcem i synowcem (czyli bratankiem). W tym wypadku jednak możliwe było uzyskanie zezwolenia cesarza na takie małżeństwo „dla ważnych przyczyn”⁶⁴.

Rys. 13. Przeszkoda pokrewieństwa i powinowactwa w *Kodeksie Napoleona*⁶⁵.

⁶¹ K. Sójka-Zielińska, dz. cyt., s. 238, 240.

⁶² W 1809 r. wydany został dekret, w którym między innymi zapewniano wydanie instrukcji pozwalającej duchownym na to, aby nie ogłaszali rozwodów i nie udzielali małżeństw cywilnym rozwiedzionym. Z tego względu duchowieństwo poczuło się zwolnione z przestrzegania postanowień kodeksu. W całej historii Księstwa udzielono ledwie kilku rozwodów i kilkunastu ślubów cywilnych; zob.: J. Badach, M. Senkowska-Gluck [red.], *Historia państwa i prawa...*, s. 138–139.

⁶³ Art. 161–162 *KN*.

⁶⁴ Art. 163–164 *KN*.

⁶⁵ Zakaz małżeństwa dotyczył krewnych w linii bocznej do III stopnia komputacji rzymskiej, więc w powyższym przykładzie obejmował Czesława i Ewę oraz Czesława i Dominikę oraz Ewę i Filipa. Filip mógł zawrzeć ważne małżeństwo z Dominiką. Przeszkoda powinowactwa dotyczyła powinowatych do II stopnia linii bocznej, więc Gabriela nie mogła zawrzeć małżeństwa z Czesławem. Związek Gabrieli z Filipem byłby wolny od przeszkody.

Po wielu latach dyskusji przepisy *Kodeksu Napoleona* dotyczące prawa małżeńskiego zostały uchylone w 1825 r., wskutek uchwalenia przez Sejm *Kodeksu Cywilnego Królestwa Polskiego (KCKP)*, obowiązującego od 1 stycznia 1826 r.⁶⁶. *KCKP* był aktem kompromisowym, wprowadzał bowiem religijną formę zawarcia związku małżeńskiego, pozostawiając jurysdykcję sądów państwowych w sprawach małżeńskich⁶⁷. Przewidywał istnienie przeszkody pokrewieństwa i powinowactwa w linii prostej *ad infinitum*. W linii bocznej zakazane było małżeństwo między rodzeństwem, także przyrodnim, legalnym i naturalnym. Natomiast w kwestii obowiązywania przeszkody w wypadku osób spokrewnionych lub spowinowacanych w dalszych stopniach należało stosować się do prawa własnego wyznania⁶⁸.

Dalsze prace nad reformą prawa małżeńskiego w Królestwie Polskim zaowocowały opracowaniem projektu *Prawa o małżeństwie*, który został zatwierdzony przez cara Mikołaja II *ukazem* z dnia 16/28 marca 1836 r.⁶⁹ Prawo o małżeństwie stało na gruncie wyłącznie religijnej formy zawierania małżeństwa oraz oddania jurysdykcji w sprawach ważności małżeństwa sądom duchownym⁷⁰. Tym niemniej prawodawca samodzielnie określił kwestię liczby i zakresu przeszkód małżeńskich, w tym również przeszkody pokrewieństwa i powinowactwa. Zabronione było małżeństwo między krewnymi i powinowatymi czy to z prawych, czy nieprawych związków, w linii prostej *ad infinitum*. W linii bocznej zabronione było małżeństwo w wypadku pokrewieństwa i powinowactwa prawego – do IV stopnia według komputacji kanonicznej, dla pokrewieństwa nieprawego – również do IV stopnia, zaś dla powinowactwa nieprawego, czyli pochodzącego ze związku pozamałżeńskiego – do II stopnia komputacji kanonicznej (art. 30–32 *ukazu*). Jednocześnie prawodawca uwzględniał kompetencje władz duchownych do udzielania dyspens od przeszkód pokrewieństwa i powinowactwa w II stopniu linii bocznej i dalszych stopniach (art. 35)⁷¹.

⁶⁶ *Dziennik Praw Królestwa Polskiego* (dalej *Dz.P.K.P.*), t. X, s. 3 i n.; wcześniejszy projekt z 1818 r. został odrzucony ze względu na przywrócenie religijnego charakteru małżeństwa przy zachowaniu jurysdykcji sądów państwowych nad sprawami małżeńskimi; zob.: A. Fastyn, *Problem powstania i charakteru prawa małżeńskiego z 1836 roku*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, t. LXIV, 2012, z. 2, s. 194–195.

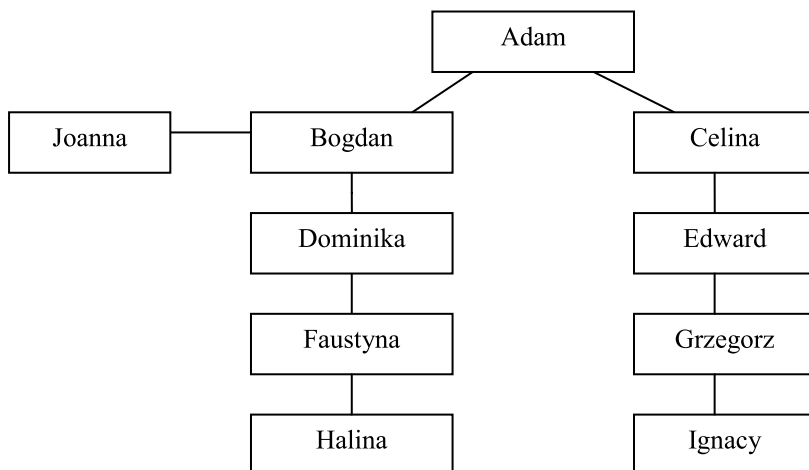
⁶⁷ Co ciekawe, zgodnie z art. 249 *KCKP*, sąd państwowy miał orzekać o nieważności czy rozwiązaniu małżeństwa, stosując prawo kanoniczne lub inne prawo wyznania małżonków. Duchowni mieli pełnić funkcję obrońcy węzła małżeńskiego i jednocześnie „oświecać sędziów w stosownych do przypadku prawidłach religijnych”. W praktyce duchowni uchylali się od respektowania tego prawa, a w 1827 r. powoływanie duchownych katolickich na obrońców węzła małżeńskiego przy sądach cywilnych zostało zakazane przez papieża; zob.: J. Bardach, M. Senkowska-Głuck [red.], *Historia państwa i prawa...*, s. 504.

⁶⁸ Art. 159–161 *KCKP*.

⁶⁹ *Dz.P.K.P.*, t. XVIII, s. 57 i n.

⁷⁰ J. Bardach, M. Senkowska-Głuck [red.], *Historia państwa i prawa...*, s. 512–513.

⁷¹ H. Konic, *Prawo małżeńskie obowiązujące w byłym Królestwie Kongresowym*, Warszawa 1924, s. 80–83.

Rys. 14. Przeszkoda pokrewieństwa i powinowactwa w ukazie o małżeństwie⁷².

PODSUMOWANIE

Każdy system prawny jest odzwierciedleniem stosunków panujących w społeczeństwie oraz pewnych wartości wyznawanych przez ogół społeczeństwa. Na przestrzeni wieków stosunki te ulegały nieustannym zmianom, podobnie jak zmianom podlegała treść norm moralnych i obyczajowych obowiązujących w społeczeństwie. Powyższe okoliczności powodowały konieczność ewolucji norm prawnych, które musiały dostosować się do potrzeb dynamicznie zmieniających się stosunków społecznych.

Zmiany te nie ominęły również przeszkód pokrewieństwa i powinowactwa. Choć przeszkody te należą do grupy najczęściej spotykanych przeszkód małżeńskich zarówno w społeczeństwach pierwotnych, jak i w systemach prawnych krajów cywilizowanych, ich zakres podlegał nieustannej ewolucji, z uwagi na zmieniające się warunki społeczne. We wczesnym średniowieczu prawo kanoniczne, a za nim również prawo świeckie znacznie rozszerzyło zakres przeszkód pokrewieństwa i powinowactwa, by zwalczać zwyczaje małżeństw endogamicznych, pogłębiających izolację poszczególnych rodów i wzajemne waśnie. Gdy to niebezpieczeństwo minęło, zakres przeszkód został ograniczony do rozsądnych granic. *Ukaz o małżeństwie* z 1836 roku wydany dla ziem centralnej Polski czy też przepisy *Zwodu Praw Cesarstwa Rosyjskiego na Kresach Wschodnich* przejmowały zakres przeszkód pokrewieństwa i powinowactwa wprost z prawa kanonicznego, ukształtowanego w średniowieczu.

⁷² Według *Ukazu o małżeństwie* przeszkoda pokrewieństwa obejmowała krewnych w linii bocznej aż do IV stopnia komputacji kanonicznej (Halinę i Ignacego). Halina mogła jednak zawrzeć ważne małżeństwo z synem Ignacego. Podobny zakres miała przeszkoda powinowactwa, więc Joanna nie mogła zawrzeć małżeństwa z Ignacym. Jednak gdyby związek Joanny z Bogdanem był konkubinatem, to przeszkoda w linii bocznej obejmowałaby związek Joanny z Edwardem i jego ojcem, związek Joanny z Grzegorzem byłby wolny od przeszkody.

Szeroki zakres tych przeszkód (aż do IV stopnia według komputacji germańskiej) był odpowiedni w feudalnej strukturze społeczeństwa, która panowała w połowie XIX wieku w Cesarstwie Rosyjskim. W nowocześniejszym Cesarstwie Austriackim twórcy *ABGB* widzieli potrzebę we wprowadzeniu zakazu małżeństw między krewnymi i powinowatymi tylko do II stopnia linii bocznej według komputacji germańskiej. Kolejne zmiany w życiu społecznym, w szczególności powstawanie wielkich ośrodków przemysłowych, rozwój transportu kolejowego i migracja ze wsi do miast stały się podstawą do dalszego ograniczenia zakresu tych przeszkód. Pod koniec XIX wieku twórcy niemieckiego kodeksu cywilnego (*BGB*) uznali, że wystarczający z punktu widzenia potrzeb społeczeństwa będzie zakaz małżeństw między krewnymi w linii prostej i do I stopnia linii bocznej oraz powinowatymi w linii prostej. Obecnie taki zakres przeszkód pokrewieństwa i powinowactwa obowiązuje w prawodawstwie większości państw europejskich.

Odzyskanie przez Polskę niepodległości w listopadzie 1918 r. stanowiło epokowe wydarzenie w historii Narodu Polskiego. Odrodzone państwo stało jednak przed poważnym problemem, jakim bez wątpienia było odbudowanie własnych struktur administracyjnych oraz unifikacja terytorium należącego do trzech państw zaborczych. Należy zauważyć, iż w 1918 r. na ziemiach polskich istniało pięć systemów prawnych prawa małżeńskiego, które przewidywały trzy typy małżeństw – małżeństwo świeckie w byłej dzielnicy pruskiej oraz na Spiszu i Orawie, małżeństwo religijne w byłej dzielnicy rosyjskiej oraz tzw. typ mieszany w Galicji i na Śląsku Cieszyńskim⁷³.

Sytuację dodatkowo komplikował fakt braku spójności pomiędzy systemami prawnymi państw zaborczych. We wszystkich przytoczonych systemach prawnych zakaz małżeństwa obejmował krewnych w linii prostej oraz rodzeństwo, a także powinowatych w linii prostej. Natomiast kwestia obowiązywania przeszkód pokrewieństwa i powinowactwa w dalszych stopniach linii bocznej była regulowana różnie. Najszerzy zakres przeszkody pokrewieństwa przewidywało prawo obowiązujące na terenach centralnych i wschodnich Polski, wprowadzając zakaz małżeństw dla krewnych do IV stopnia według komputacji kanonicznej (germańskiej). Na terenach byłej dzielnicy austriackiej zakaz obowiązywał do II stopnia, a w byłej dzielnicy pruskiej – tylko do I stopnia, czyli dotyczył tylko rodzeństwa. Podobnie w przypadku powinowactwa zakaz małżeństw sięgał do IV stopnia na terenach byłej Kongresówki i na Kresach Wschodnich, a do II stopnia na obszarze Galicji i Śląska Cieszyńskiego. Na Spiszu, Orawie i terenach byłej dzielnicy pruskiej przeszkoda powinowactwa w ogóle nie dotyczyła powinowatych w linii bocznej. Ponadto na ziemiach centralnej i wschodniej Polski powinowactwo wywodziło nie tylko z małżeństwa, lecz również ze związku pozamałżeńskiego (obowiązywało wówczas do II stopnia linii bocznej). Odmiennie regulowane były także możliwość uzyskania zwolnienia od przestrzegania przeszkody u władz świeckich, czy dyspensy u władz kościelnych.

Utrzymywanie kilku systemów prawnych na terytorium jednego państwa było niekorzystne zarówno dla organów państwa, jak i dla obywateli. W szczególności

⁷³ A. Korobowicz, W. Witkowski, *Historia ustroju i prawa polskiego 1772 – 1918*, Zakamycze 2002, s. 292; T. Pawluk, dz. cyt., s. 80.

istniały wątpliwości co do tego jakie prawo stosować, jeżeli narzeczeni są krewnymi lub powinowatymi, a zamieszkują w różnych rejonach kraju. Stąd też w okresie międzywojennym trwały prace kodyfikacyjne zmierzające do ujednoczenia przepisów prawa małżeńskiego⁷⁴.

**THE HISTORICAL EVOLUTION OF IMPEDIMENTS
OF CONSANGUINITY AND AFFINITY IN CANON LAW
AND IN FAMILY LAW IN POLAND TO EARLY 20TH CENTURY**

SUMMARY

This article concerns the meaning of terms „consanguinity” and „affinity” and other genealogical terms. The second part of the article is dedicated to show a historical evolution of range the consanguinity and affinity as a impediments to marriage in Canon Law of Roman Catholic Church, from its source in the Law of the Bible and in the Roman Law, to 1917, when the first Code of Canon Law was published. Furthermore, in the article it is shown an influence of Canon Law on forming of impediments of consanguinity and affinity in Family Law in force in Poland to the early 20th century.

**DIE ENTWICKLUNG DER EHEHINDERNISSE IN BEZUG AUF
VERWANDTSCHAFT UND AFFINITÄT IM KANONISCHEN RECHT UND
IM FAMILIENRECHT AUF DEM GEBIET POLENS BIS ZUM ANFANG
DES 20. JAHRHUNDERTS**

ZUSAMMENFASSUNG

Der vorliegende Artikel zielt darauf ab, die Begriffe „Verwandtschaft“ und „Affinität“ und andere genealogische Begriffe zu klären. Im zweiten Teil des Artikels beschäftigt sich sein Autor mit der Entwicklung des Bereiches von Ehehindernissen bezüglich Verwandtschaft und Schwägerschaft im kanonischen Recht der katholischen (lateinischen) Kirche. Dabei geht man von den Quellen in Form von dem Recht im Alten und Neuen Testament und dem römischen Recht aus und schließt mit der Ausgabe des ersten Kodex des kanonischen Rechtes im Jahr 1917. Beschrieben wird auch der Einfluss des kanonischen Rechts auf die Bildung von Hindernissen wegen Verwandtschaft und Affinität im Familienrecht in Polen, das vom Anfang des zwanzigsten Jahrhunderts gilt.

⁷⁴ S. Biskupski, *O nowe prawo małżeńskie w Polsce*, Włocławek 1932, s. 15–16; także: P. Ryguła, *Historyczny kontekst debaty na temat projektu nowego prawa małżeńskiego w Polsce międzywojennej*, *ŚSHT* 34, 2001, s. 264.